

ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ՈՒՍՈՒՄՆԱԹԵՐԹ

Խ. ՏԱՐԻ 1921

Ճարեկամ 20 ֆրամ:

ԹԻՒ 9-10
ՍԵՊՏԵՄԲԵՐ - ՀՈԿՏԵՄԲԵՐ

ՍԱՏԵՆԱԳՐԱԿԱՆ

ԼԵԶՈՒԵԿԵՆ ՆՄԱՆՈՒԹԻՒՆԵՐ ՓԻԼՈՒԻ
ԵՐԵՆՔՈՍԻ ՀԱՅ ԹԱՐԴՄԱՆՈՒԹԻՒՆ-
ՆԵՐՈՒ ՄԷԶ

ոնիբիլ¹ բացարձա-
կապէս կը մերժէ-
ց. Տէր-Մէլլ-
տիչեանի եւ-
ե. Տէր-Մէնա-
սեանի ենթա-
դրութիւնը թէ
իրենէսի գոր-

ծերը հայերէնի թարդմանուած են 650—
750 թուականներու միջեւ: Իր կարծիքով՝
քանի որ Փիլոնի գործերուն հայ թարդմա-
նութեան իրենէսի թարդմանութեան ոճին
ու լեզուին հետ ունեցած մեծ նմանու-
թիւնը բաւական պատճառ է թարդմանիւ-

ներու նոյնութիւն հետեւցընելու¹, ու դար-
ձեալ քանի որ — իր կարծիքով² — Փիլոնի
գործերը հայերէնի թարդմանուած են
450ին, հետեւտքար այս շրջանին մօտաւո-
րապէս պէտք է զետեղել նաև իրենէսի
հայ թարդմանութեան ժամանակը: Ուսուց-
չապետը իր այս յօդուածով լաւագոյն գործ
մը արտադրած կը լար անտարակօյս, եթէ
իր շատ կարեւոր համեմատութիւններով
փոխանակ իրենէսի թարդմանութեան
ժամանակը կը որոշել փորձելու, փորձէր ա-
ռաւելապէս միայն Փիլոնի եւ իրենէսի հայ
թարդմանիւն երուն նոյնութիւնը
ապացուցանել վերջնականապէս:

Այս մասին ես արդէն զանազան տեղեր
առիթ ունեցած եմ զիտողութիւններ ընե-
լու³. ներկայիւս կը ցանկամ ընդարձակորէն
շշափել այս խնդիրը ու անզամ մըն ալ
մասդրութեան յանձնել երկու մեծ հեղե-

¹ I think I have demonstrated that the versions of Philo and of Iraeneus were made by one and the same translator, անդ, էջ 193: Կայուպէս,

² էջ 194:

³ Տես Հանդէս Ամորեայ 1890, էջ 158 եւ Յու-
շաբան, էջ 193, New the version of Philo... be-
longs to the first half of the fifth century.

⁴ Տես Հանդէս Ամորեայ 1910, էջ 283, 303.
1911, էջ 102—103:

¹ The age of the old Armenian Version of
Irenaeus, Յուշաբան գրական ժողովածոյ, էջ 193—202:

նակներու հայ թարգմանութեանը մէջ
երեւան եկող զգալի նոյնութիւնները,
նոյնութիւններ, որոնք բնականաբար կը միեն
զմեղ նաեւ ընդունելու՝ թարգմանիչներու
բացարձակ նոյնութիւնը:

Աւելորդ է մասնաւոր ծանրակշռու-
թիւն տալ այս տեղ Փիլոնի եւ իրենէոսի
գործերուն թարգմանութեան արուեստին
բացարձակ նոյնութեան, քանի որ ծանօթ է
արդէն թէ Փիլոնի «Հայերէն թարգմանու-
թիւնը սարկաբար բառ առ բառ է¹, . նոյն
սարկական թարգմանութիւնը կը ներ-
կայացնէ նաեւ իրենեայ հայ թարգմանիչը,
ինչպէս յոյն հատակոտորներու պարզ հա-
մեմատութիւն մը կը ցուցընէ²: Շատ կա-
րեւոր է ընդհակառակն նկատողութեան
առնուլ հետագայ երեք կէտերը.

1. Փիլոնի եւ իրենեայ գրուածքներուն
նոր ու ցանցառ բառամթերքին բացարձակ
նոյնութիւնը.

2. Սովորական բառերու այլիմաստ
կիրարկումը.

3. Ս. Դրոց յառաջըերութիւններուն
Եօթանասնից թարգմանութիւնէն անկախ
լեզուական բառացի նոյնութիւնը:

Այս երեք կէտերն իրարու միացած՝
կընծայեն մեզի վերջնական ապացոյցը թէ
Փիլոնի եւ իրենէոսի ծանօթ երկերուն հայ
թարգմանիչը մի եւ նոյն անձն է եղած:

1. Նոր ու ցանցառ բառերու նոյնու-
թիւնը այնքան զգալի ու այնքան բացայաց-
է, որ երկու հեղինակներու զրութիւնները
զերար փոխադարձաբար կրնան սրբազրել ու
լուսաբանել. այսպէս օրինակի համար իրեւ-
նեայ սաղակնթոր բառը (Ընդդ. Հերձ.,
Էջ 110) Փիլոնի ախնթորապոյն բառով
(Ճառք, Էջ 72, 78) թէ կը սրբազրուի եւ
թէ կը լուսաբանուի եւ հակառակն իրենեայ
«Անխոտորնակ դշտատոցն ըսնուն ունել
պարտիմք, նախադասութիւնն աչքի առջեւ-

ունենալով (Յցցք, Էջ 3)՝ շատ հեշտի
կրնանք ուղղել Փիլոնի սա հատուածը, «ո՞ր
է ծննդեանն անփոփոխ անունն,» (Յաղապս
յառաջախնամ. Ա, Էջ 40) ու կարգալ «ան-
փոփոխ քանունն,» ուղիղ այս ձեւին չէ
կրցած անդրադառնալ Աւգերեան ու
թարգմանած է բառական սի est natali-
tiorum ուուս immutabile? (տես Մո-
րայր, Բառաքննութիւն, Էջ 24): — Յանցա-
ու միայն իրենեայ ու Փիլոնի սեփական բա-
ռերուն ամբողջական ցանկը յառաջ բերել
կարելի չէ հոս, հետեւաբար հետեւեալ շատ
կարեւորները մէջ բերելով կը գոհանամ:
— Անազդակ, Ընդ. Հերձ., Էջ 45 =
Փիլոն Նախ., Էջ 34. — անբաղբաղայ՝
Ընդ. Հերձ., Էջ 29 = Փիլոն Ճառք,
Էջ 283. — անբարեփորձութիւն, Ընդ.
Հերձ., Էջ 226 = Փիլոն Ճառք, Էջ 20.
— անպակախ, Յցցք, Էջ 1 = Փիլոն Ճառք,
Էջ 57. — ապաբանութիւն (Յատագովու-
թիւն), Ընդ. Հերձ., Էջ 105 = Փիլոն
Լինել., Էջ 47, Ճառք 161. — առան-
պելաստեղծեմ, Ընդ. Հերձ., Էջ 84 =
Փիլոն Ճառք, Էջ 178. — աւելստացութիւն
(ագահութիւն), Ընդ. Հերձ., Էջ 28, 37,
40 եւ այլն = Փիլոն Ճառք, Էջ 38, 88,
257, 262, 265 եւ այլն. — «Իսկ մեր
միաբան եւ բաղաձայն է բարքս ընդ գոհու-
թիւնն... նուազաբար յարմարապէս
հասարակութիւն եւ միութիւն պատելով
մարմնոյ եւ հոգւոյ,, Ընդ. Հերձ., Էջ 61.
համեմատէ Փիլոն «յարմարական եւ նուա-
զաւոր բաղաձայնութիւն կատարէր,, Ճառք,
Էջ 31. — բառացի, Ընդ. Հերձ., Էջ 234
= Փիլոն Ճառք, Էջ 20. — զերապըռու-
թիւն, Ընդ. Հերձ., Էջ 13, 130 = Փիլոն
Ճառք, Էջ 32. — զինեհարութիւն, Ընդ.
Հերձ., Էջ 136 = Փիլոն Լինել., Էջ 419.
— դեռադեռ, Ընդ. Հերձ., Էջ 139 =
Փիլոն Ճառք, Էջ 20. — որաստ, Յցցք,
Էջ 10, 12, 13 եւ այլն = Փիլոն Ճառք,
Էջ 12, 124 եւ այլն. — երկեր (երկորու-
թիւն, Հերձ., Էջ 79, 87 = Փիլոն Լինել»

¹ Կ ո՞նիքի բառ, Հանդէւ թարգմանութիւնները 158:

² Ինչպէս նկատա

Ամսութեան 1910, Էջ 205

կ 423. — թերաբանութիւն, Ընդ. Հերձ.,
 կ 239 = Փիլոն Հինել., կ 562. —
 վնելութիւն (Ճնունդ), Ընդ. Հերձ.,
 կ 50, 202, 223 եւ այլն. = Փիլոն,
 յաճախ. — հակառակաղրութիւն, Ընդ.
 Հերձ., կ 137 = Փիլոն Ժառք, կ 39.
 — հանդարտիկ հանդարտիկ, Ընդ.
 Հերձ., կ 140 = Փիլոն Նախ., կ 142.
 — հետերթու, Ընդ. Հերձ., կ 51 =
 Փիլոն ունի զհետերթութիւն եւ աւելի
 սահպ զհետերթանք. — մեկուսութիւն,
 Ընդ. Հերձ., կ 220 = Փիլոն Հինել. —
 յառաջակամութիւն, Ընդ. Հերձ., կ 136
 = Փիլոն Նախ., կ 4. — յառաջանցեալ,
 Յայք, կ 18, Ընդ. Հերձ., կ 130 =
 Փիլոն Հինել., կ 449 ունի գյականաբար
 յառաջանցութիւն. — «ի յարելում» եւ
 յառաջիկայ ի ժամանակիս,, Ընդ. Հերձ.,
 կ 159, նոյնպէս Փիլոն «յարելում» ժա-
 մանակիս,, Ժառք, կ 222. — չարակ-
 նեայ, Ընդ. Հերձ., կ 160 = Փիլոն
 Ժառք, կ 84. — սէ, Ընդ. Հերձ., կ 85,
 140 = Փիլոն Ժառք, 6, 144 եւ այլն. —
 տեսութիւն, Ընդ. Հերձ., կ 4 = Փիլոն
 Նախ., կ 19. — տի, Ընդ. Հերձ., կ 9,
 28, 195, 207 եւ այլն = Փիլոն Ժառք,
 կ 62, 232 եւ այլն: Աւելի սովորական
 բառերու նոյնութիւնը կարելի է տեսնել
 Կոնիբիրի յօդուածին մէջ:

2. Իրենեայ թարգմանչին յառուկ է
 սովորական նշանակութիւն ունեցող բառի
 մը՝ անսովոր իմաստ մը յատկացնել, նոյն
 երեսյթը զգալի է նաև Փիլոնի գործերու-
 թարգմանութեան մէջ. Շետագայ օրինակ-
 ները մասնաւորապէս ուշագրաւ են այս տե-
 սակէտով: Արգելաւորութիւն սովորաբար
 «կրօնաւորութիւն», նշանակող բառը թէ
 իրենեայ եւ թէ Փիլոնի մօտ կը գործածուի
 «ժուժկալութիւն», իմաստով. «Հեղութիւն,
 արգելաւորութիւն, արբութիւն,, Ընդ.
 Հերձ., կ 176. «արգելաւորութիւն ժուժ-
 կալութեան», Յայք, կ 2 = «արգելաւո-
 րութիւն» իրեւ չի՞ն իմն յառաջագոյն

եգեալ յոգւզն,,, Փիլոն Ժառք, կ 15.
 «տանջանք իգախաղութեան» արգելաւորու-
 թիւն,, անդ, կ 60. «վասն բնական ար-
 գելաւորութեան,, անդ, կ 98. — ղիր
 իրեւ օրէնք երկուքին մէջ ալ գործածուած
 կը գտնեմ, Ընդ. Հերձ., կ 372 = Փիլոն
 Ժառք, կ 123. — երեւելի կը գործածուի
 իր «Ճանօթ», յայտնի,, Ընդ. Հերձ.,
 կ 209, 216, 220 եւ այլն = Փիլոն Հինել.,
 կ 423 եւ այլն. — լնդամ՝ «միաբանիմ,,
 կ 57. — Ճառապար (Ճառապէս) յշն
 ոճով իրեւ ջրէած = «յայտնապէս, որո-
 շակի, կայ երկուքին մէջ ալ, Ընդ. Հերձ.,
 կ 187, Յայք, կ 48 եւ Փիլոն, Ժառք
 կ 125 եւ այլն. — Ճառապ գործածուած
 ածականաբար «գէր, պարարտ,, իմաստով
 ամս Յայք, կ 67 եւ Փիլոն Հինել., կ 42.
 — ինչպէս այլուր նկատեցնեք (Բառաքնն.
 դիտողութիւններ, Ա, կ 98—99) իրենէսս
 սէզ բառը երկու անգամ կը գործածէ իրեւ
 «իգացեալ,, Ընդ. Հերձ., կ 94, 176, նոյն
 բառին ուրիշ մէկ ձեւն ալ կը գործածէ
 Փիլոնի թարգմանից «իգութիւն, թուլա-
 մորթութիւն,, նշանակութեամբ «անարու-
 թեանն եւ սիգութիւնն,, Ժառք, կ 277,
 «անարգել խառնակութեան եւ սիգու-
 թիւնն,, անդ, կ 278. — եւ վերջապէս
 տիրաբար, տիրապէս յունաբան ոճով
 իրեւ իսկապէս կիրարկուած է թէ իրե-
 նեայ եւ թէ Փիլոնի քով. «Քան եթէ տի-
 րաբար իսկապէս ի վերայ մարմնոյն զայս
 ասել ասացնեն,, Ընդ. Հերձ., կ 182.
 «բայց ոչ խօսի տիրապէս (այլուր տիրաբար,
 Հինել., կ 169) սոքա օգնականք, այլ սիմա-
 կաբար ասին,, Փիլոն Ժառք, կ 146 եւ այլն:

3. Երկու գրութիւններուս մէջ տիրող
 լեզուի նոյնութիւնը աւելի զգալի կը գտա-
 նայ եթէ նկատենք Ս. Գրոց աեղեքները:
 Պարզ ակնարկ մը բաւական է համոզուելու
 *

թէ իրենէսի թարգմանիը գրական յառաջ-
բերութիւնները նօթանասնից թարգմանու-
թենէն անկախ իր բնիկ լեզունն ու իրեն
յատուկ բացատրութիւններով թարգմանե-
լու խնամուած ձիգ մը ցոյց կու տայ. այս
մասին կարծեմ բաւական է համեմատել
հետեւեալ շատ հետաքրքրական տեղեքները.
“Առաւել քան զկցորդս քո”, Ցոյք, էջ 36
= “առաւել քան զլնկերս քո”, Սաղմ.
ԽԴ, 8. “Կողի եւ մեղք կերպէ”, անդ,
էջ 39 = “իւլ եւ մեղք”, Ես. է., էջ 15.
“Միմթարեցարուք կարնոգի վահուր
մտաւք... եւ պարզ լիցի լեզու կակա-
գուտաց”, անդ, էջ 49 = կարճամիտք
սրտիք... եւ պարտ լիցի լեզու ծանրա-
խօսաց”, Ես. ԼԵ, 3, 6. “լուծեր քակտե-
ցեր ի մաքրութենէ զնա”, անդ, էջ 55 =
“անարգեցեր զարսութիւն նորա”, Սաղմ.
ՁԲ, 45. “շուրջ եղեն զինեւ շունք որսւորդ,
ժողովարան չարացելց շուրջ եղեն
զինեւ,, անդ, էջ 56 = “շուրջ եղեն զինեւ
շունք բազումք, եւ ժողովք չարաց պաշա-
ռեցին զիս,, Սաղմ. ԻԱ, 17. “բազում
են որդիք անապատին, առաւել քան որ
այրն ունի”, էջ 64 = “բազում են որդիք
սկնդկիդ, առաւել քան զարսմբոյն,,
Ես. ԺԴ. “Ոչ դատապարտէիք զանպատ-
ճառսն,, Ընդ. Հերձ., էջ 57 = “զան-
պարտս,, Մաթ. ԺԲ. “յաւելաստացու
ազանութեան քում”, Ընդ. Հերձ., էջ 60
= “յազանութիւն”, Երեմ. ԻԲ, 17.
“ի ժամու տալ պիհ,, Ընդ. Հերձ., էջ 89
= “տալ նոցա կերակուր ի ժամու,, Մաթ.
ԻԴ, 45. “մի գուցէ երբեք ծանրասցին
սիրտք ձեր զինէզէն սիսալակութեամը...
եղիցին մէջք ձեր պարէզաւտեալք եւ ձրա-
գունք լուցունք,, անդ, էջ 125 = “գուցէ
ծանրանայցին սիրտք ձեր շուայտութեամը
... եղիցին զաւտիք ձեր պնդեալք ընդ
մէջս եւ ձրագունք լուցեալք,, Ղուկ. ԻԱ,
34. ԺԲ, 35. “եւ շուրջ ած զիս շրջուստ
շուրջ,, անդ, էջ 188 = “եւ շրջեցոյց զիս
շուրջ զասկերօքն,, Եղեկ. ԼՀ:

Նման հետաքրքրական ինքնատիպ շե-
ղումներու կը հանդիպինք նաեւ Փիլոնի
գրուածներուն մէջ. հոս յառաջ կը բերեմ
Փիլոնի գործերէն Ս. Գրոց այն տեղեքները
միայն, որոնց կը հանդիպինք նաեւ իրենէսի
մօտ. ու երկու բնագիրները դէմ գիմաց
դնելով կը կցեմ ստորեւ նաեւ նօթանաս-
նից թարգմանութեան համապատասխան
հատուածները, որով աւելի աչքի կը զարնէ
Փիլոնի եւ իրենէսի թարգմանութեան ինչ-
պէս լեզուն, նոյնպէս նաեւ թարգմանչն
նոյնութիւնը:

1. Ցոյք, էջ 10: Փիլոն Ճառք, էջ 14³¹

Ու բար-ս+ է է-լ մար-
դոյն մի-յն ար-ս-ց-ս+ նմա
-ս-դ-ն-ի-ն ը-ս-ր ի-ն-է-ն:
Ու բար-ս+ է է-
դմարդն մի-յն ար-ս-ց-ս+
դմա ս-ս-դ-ն-ի-ն ը-ս-ր
ի-ն-է-ն:

Ծննդ. Բ, 18:

Ու է բար-ս+ մ-ր-տ-ս+ միայն լինեւ, արա-
ցուք դմա աւգնական ը-ս-ր դմա:

2. Ցոյք, էջ 10: Փիլոն Լինեւ, էջ 17

Կոկ ինքն Աստուած-
հայութեան սրէ է վերաց
Ար-մայ, եւ է ուն-ն ուր-ը:

Ծննդ. Բ, 21:

Եւ արէ Տէր Աստուած Ամբու-Ռէ-ն ի լուր
Արամայ եւ նաջուց:

3. Ընդ. Հերձ., էջ 191: Փիլոն Լինեւ, էջ 33³²

Ի է-ր-ուն րէ-մաց ուց ի-է-
րէցեն շն-ցն, մինչեւ ան-
դրէն դարձցիս ի հող
յորմէ առարն:

Ծննդ. Գ, 19:

Քրտամբ+ երեսոց քոց կերիցես զհաց ք³³
մինչեւ դարձցիս յերկիր ուսուի առար:

4. Ընդ. Հերձ., էջ 185: Փիլոն Լինեւ, էջ 47³⁴

Զայն արեան եղբաւը Զայն արեան եղբաւը
քո էուլ առ իս:

Ծննդ. Գ, 10:

Գուլութ արեան եղբաւը քո բողոքէ առ իս:

³¹ Ա. Ջլուք “Հարդարույն”, Լինեւ, էջ 13:

5. Ցոյցք, էջ 15: Փիլոն Լինել, էջ 160:
 Աւրհնեալ Տէր (Աստուած), Աստուած Սեմայ եւ եղիցի Քամ պարագնինի նորա (էջ 16)... Աւրհնեալ Տէր Աստուած Սեմայ, եւ եղիցի Քանան պարագնինի նորա... Աստուած Սեղարձակեսցէ Աստուած Յակեսցէ Աստուած Յամբըթի... եւ բեթայ... եւ եղիցի Քամ պարագնինի նորա:

Ծննդ. Թ, 26-27:

Օրհնեալ տէր Աստուած, Աստուած Սեմայ, եւ եղիցի Քանան ժաման նորա, ընդարձակեսցէ Աստուած Յամբըթի... եւ եղիցի Քանան ժաման նորա:

6. Ընդ. Հերձ., էջ 232: Փիլոն Լինել, էջ 187:
 Զաւակի քում տաց վրիշտ զայտ, է չերդյա նէրդուցուցուց մնւէ - է գլուխ է էր Արծանի:

Զաւակի քում տաց վրիշտ զայտ, է չերդյա
նէրդուցուց մնւէ - է գլուխ է էր Արծանի:

7. Ցոյցք, էջ 33: Փիլոն Լինել, էջ 237,
242 (616), 245:

Եւ երեւեցաւ նմա Աստուած առ իշխաններէին... ետես եւ ահա երեք արք անցեալ կային է վերայ (տապ. ի վերայ) նորա եւ երկիր էպագ ևրին էր ևրին նոր (էջ 242, 243, 616) եւ երկիր էպագ ևրին (245 եւ ասաց) Տէր թէ որդութեւ դտի չնորհս առաջի քու:

Ծննդ. Ժէ, 1-3:

Եւ երեւեցաւ նմա Աստուած առ իշխաններէի... ետես եւ ահա արք երեք կային ի վերայ Քան զնա... եւ երկիր էպագ է վերին եւ ասէ, Տէր, եթէ դտի չնորհս առաջի քու:

8. Ընդ. Հերձ., էջ 104: Փիլոն Լինել, էջ 291:
 Եւ ասաց երկանիննէն, հայր մեր ծերացիննէն նիրսէն, հայր մեր ծեր է կու ու է... որ մոցէ եւ մուտին, հայր մեր ծեր է առ մեզ, որպէս վայել է ամենայն երկրին:

Ծննդ. ԺԹ, 31:

Եւ ասէ երեցն շիշտէն, հայր մեր ծերացիննէն է միտ ու յերկրի որ մուսնիցէ առ մեզ, որպէս վայել է ամենայն երկրի:

9. Ընդ. Հերձ., էջ 77: Փիլոն Լինել, 370:
 Բուռն հարեւլ սուել վիճակ զեղսաւ իւրոյ Յամի սուսի երփուն Յակոբ կոչեցաւ որ է առանձն սովոր ընկալաւ, Յամի լուն օրոք Յակոբի շեն Յակոբ:

Ծննդ. ԽԵ, 26:

Եւ ձեռն նորա ուներ զգարշապարէ Եսաւայ. Եւ կոչեցաց զանուն նորա Յակոբ:

8. Արհծակալս Վարդանան

ԱՅԲԻԴՈՆ ԱՐԵՒԲԵԼՑԻ

(Վարդանանի գործութիւնը)

2.

Գլուխիւններ:

Ընդարձակ ու արդասալից էր Վարդան Արեւելցոյ գործնական ասպարէզը: Սակայն աւելի լայնածիր ու մրգաւէտ է գրականութեան հրապարակն, ուր թեւակոխած կեանքի գարնան մէջ եւ կուրծք տալով ամէն խոշընդոտի ճղնած է մինչեւ ալիքներու ծաղկիլը. միայն մահը կրցած է իւր մատերէն կորզել գրիչն ու զայն անգործութեան դատապարտել:

Պատմութիւն, Մեկնութիւն, Ճառասացութիւն անոր առօրեայ զբաղըմները կ'ըլլան եւ ամէնուն մէջ եթէ ոչ միշտ, սակայն ընդհանրապէս հոյակապ կը հանդիսանայ ու դափնէպսակով կը պճնուի: Այն նա Պատմագիր է բազմահմուտ, Ճառասան է բանիբուն, Մեկնիւ է մեղուազան:

Երբ ուղեմ անոր գրական արդիսները դասաւորել, ստիպուած կը զգամ զիս հետեւեալ կարգն ընտրել:

1. Պատմութիւն,
2. Մեկնութիւններ,
3. Ներբողներ,
4. Շարականներ,
5. Մանր երկեր,
6. Տարակուսական երկեր,
7. Անհարազատ երկեր,
8. Թարգմանութիւններ:

1. Պատմութիւն. Վարդանի գրական գործերուն ընտրելագոյններէն մին է անոր